

ANULEENA KIMANEN

Pakko ja vapaus pohjoiskarjalaisessa kylässä

Rääkkylän Oravisalon herätys 1820-luvulla

Suomalaiseen maalaisyhteisöön 1800-luvun alkupuoliskolla levinnyt herätyskristillisuus vaati kirkollisten velvollisuuksien noudattamista ja uskonnon harjoittamista muutenkin. Toisaalta herätysliikkeet vaativat omantunnon asettamista yhteisön sääntöjen edelle. Jotta saataisiin selville, miten herätysliike omana aikanaan koettiin, on tutkittava sekä kyläyhteisön että heränneiden arvoja ja normeja.

■ Kiteen seurakuntaan, Rääkkylän kappelin alueelle, levisi Liperistä sikäläisen armovuoden saarnaajan Henrik Renqvistin vaikutuksesta uskonnollista herätystä viimeistään vuonna 1822. Rääkkylässä herätys rajautui pääasiassa Oravisalon kylään. Liperissä herätys levittäytyi laajemmalle, mutta Liperin puoli Oravisalon saaresta oli nähtävästi herätyksen syntypaikka. Vuonna 1822 Oravisalon molempien kylien asukkaat pitivät eri taloissa useasti hartauskokouksia. Kun Rääkkylän kappalainen Märten Kiljander oli useaan otteeseen varoittanut luvattomien hartauskokousten laittomuudesta ja kun Rääkkylän Oravisalon kylänmies joidenkin muiden isäntien kanssa oli valittanut kappalaiselle tästä ylettömästä seuroissa käymisestä, konventikkeliliike ilmeisesti laimeni Rääkkylässä.¹

Hartauskokoukset korvautuivat kuitenkin toisenlaisella aktiivisuudella. Kevättalvella 1823 osa heränneistä alkoi käydä tavallista useammin ehtoollisella. Taustalla oli se, että Henrik Renqvist kehotti vahvistamaan sie-lua ehtoollisen avulla mahdollisimman usein. Kun tavallinen tapa oli käydä ehtoollisella kaksi kertaa vuodessa, kaikki eivätkä uskaltaneet rikkomaan tuota normia ai-

nakaan kovin voimakkaasti. Elokuussa pidetyssä pitäjänkokouksessa olisikin haluttu kieltää kahta tai kolmea useammat ehtoolliskäynnit vuodessa, sillä kaikki maksoivat saman vuosimaksun, jolla ehtoollisviinit ostettiin. Kokous päättyi lopulta keräämään ylimääräistä maksua niiltä, jotka tulivat usein ehtoolliselle. Joukko oli loppujen lopuksi varsin pieni, sillä vain 28 oravisaalolaista ja muutama oravilahtelainen kävi ehtoollisella yli kolme kertaa vuodessa ainakin kahtena vuotena. Iältään lähes kaikki heistä olivat 20–40-vuotiaita. Neljä heistä allekirjoitti myös tuomiokapitulille lähetetyn kirjeen, jossa valitettiin kappalainen Märten Kiljanderin estävän heränneitä elämästä tavalla, jota he pitivät oikeana kristillisenä elämästä.²

Tätä myöhempää herätyksen vaihetta nimitän ehtoollisliikkeeksi. Vaikka kyse ei ollut organisoituneesta ja päämäärätietoisesta liikehdinnästä, oma vakaumus tuotiin kuitenkin selvästi julkisuuteen ja sitä puolustettiin. Seuroissa joskus käyneiden ihmisten lukumäärää ja henkilöisyyttä ei voida saada selville kuin muutamien kappalaiselle mainittujen nimien verran, kun taas ehtoollisliikkeen jäsenet ovat tunnistettavissa rippikirjoista. Tämä puolestaan mahdollistaa heidän ihmissuhteittensa ja elämäntilanteittensa kartoittamisen.

Ankara työusko

Oravisalon herätys ei ollut täysin Henrik Renqvistin kontrollissa, sillä näyttää siltä, että heränneet tekivät joistain asioista omia tulkintojaan. Joka tapauksessa heränneet pitivät itse Renqvistiä auktoriteettinaan.³ Henrik Renqvististä ja hänen ajattelustaan on enemmän lähteitä kuin rääkkyläläisten talonpoikien ajattelusta, ja niitä voi hyödyntää tietyin varauksin.

Liperiin aluksi apulaiseksi tullut ja kappalaisen kuoltua armovuoden saarnaajana toiminut Henrik Renqvist tähtäsi moraalin ja lukutaidon kohentamiseen seurakunnassaan. Kirkkoherran sairastellessa useasti vuosina 1819 ja 1820 hän aloitti voimakkaan kampanjan kirkkokurin toteuttamiseksi. Renqvist luki kirkkolakia saarnatuolista ja moitti seurakuntalaisia siitä, että monia

laittomuuksia ja huonoja tapoja vielä esiintyi. Julkisyyntisinä pitämiään hän kieltäytyi päästämästä ehtoolliselle, ja teki kirkonkirjoihin runsaasti merkintöjä aiheesta. Myös sairaan luokse kutsuttuna hän tutki ensin tarkasti ehtoollista pyytävän sairaan kristinopin tiedot ja sielun tilan. Asioita, joihin Renqvist kiinnitti huomiota, olivat monet ehtoollisella käymistä laiminlyövät aikuiset, lukutaidottomuus, vihkimättä yhdessä elävät parit, juoppous ja taikuus. Renqvistille oli tärkeää ulkonainenkin sääntöjen noudattaminen. Hänen mielestään oli parempi noudattaa lakia ilman uskoa kuin elää synnissä. Koska Renqvistin esimies Liperin kirkkoherra Nils Johan Perander ei ollut samoilla linjoilla, Renqvist joutui vähitellen luopumaan koko seurakuntaelämän uudistamisesta ja keskittymään heränneiden joukon vahvistamiseen taistelussa syntiä vastaan.⁴

Herätys tai kääntymys merkitsi Henrik Renqvistin ajattelussa sitä, että ihminen Pyhän Hengen vaikutuksesta ymmärsi olevansa kaikin tavoin syntinen ja tunsii aitoa katumusta ja hätää sielunsa tilasta. Katumus kyllä johti armahdukseen, mutta armahdettu ei kuitenkaan saanut langeta samaan syntiin kuin ennen. Siksi elämän oli muututtava täydellisesti. Rukouksen ja hartauskirjojen lukemisen oli täytettävä kaikki se aika, mikä jäi työn tekemiseltä. Kaikki muu oli turhaa ja haitallista.⁵

Renqvistin pelastusopissa oli siis tärkeä osa pyhityselämällä. Renqvist ei kuitenkaan itse käyttänyt käsitettä pyhitys, vaan viittasi siihen sanoilla elämänvanhurskaus, työusko tai elävä usko tai laajemmin ottaen armossa pysyminen. Pyhitykseen liittyi myös tietty maailmankielteisyys. Korttipelin, tanssin ja juopottelun lisäksi kiellettyä oli tavoitella iloa, koreutta, omaisuutta tai maallista menestystä ja ystävyyttä. Vanhoja tuttavuus-suhteita ja turhaa lörpöttelyä sekä kaikkia muita mielen ja aistien nautintoja tuli karttaa.⁶ Kaiken kaikkiaan Henrik Renqvistin käsitys pelastuksesta ja oikeasta uskosta ja kääntymyksestä oli siis hyvin velvoittava ja sitova.

Tanssista, lörpöttelystä ja koreudesta ei tavallisesti syntynyt lähteitä, eikä juopotte-

lustakaan, ellei asia mennyt käräjille. Siksi on vaikea selvittää, miten tarkasti Oravisalon heränneet noudattivat uusia normeja. Kirjeessään tuomiokapitulille he kertoivat ostaneensa yhteisesti Raamatun ja muita hengellisiä kirjoja ja lukevansa niitä ahkerasti sekä käyvänsä useammin kirkossa. He myös tuomitsivat taikuuden, kiroilun, juopottelun sekä pyhäpäivän hukkaan heittämissen. Vaikka kyläläisten todistuksen mukaan Oravisalon heränneet moittivat toisia erilaisista synneistä, mihinkään laajamittaiseen moraaliliikkeeseen he eivät lähteneet esimerkiksi ilmiantamalla juopottelijoita ja aviottomia pareja. Ennemmin heränneet tuntuvat jättäytyneen entistä enemmän pois käräjiltä, mikä viittaa siihen, että julkinen riitely ei sopinut heidän mielestään heränneelle.⁷ Vaikka ei olekaan mahdollista määrittää, miten hyvin Oravisalon heränneet olivat omaksuneet Renqvistin ankaran työuskon, herätys toi jäsentensä elämään uusia normeja, vähintäänkin rukouksen, ehtool-

1. Kiljander tuomiokapitulille 11. ja 22.4.1823, käsitelty 16.6.1823, Porvoon tuomiokapitulilin arkisto (PTA) Eb 265, KA; E. Hartikainen (2005) *Heränneitä ja nu-kabianeita. Kulttuuri, kontrolli ja herätys 1800-luvun alun Liperissä*, Helsinki: SKS, 226–229, myös A. Kimanen (2008) *Herätys kylässä ja tuvissa: Rääkkylän Oravisalon kylä ja renqvistiläinen herätys 1820-luvulla*, Helsinki: SKHS.

2. Rippik. 1817–1827, Rääkkylän seurakunnan arkisto (RSA) I Aa 5, JoMA; tuomiok. 20.8.1823, PTA Cd 12, KA; pit. kok. ptk. 17.8.1823, RSA II Ca 1, JoMA; Henrik Renqvist (1827) *Lybykäinen Itse-Koettelemuxen ja Parannuxen Neuvo*, Turku, 35–39.

3. Kiljander tuomiokapitulille 11. ja 22.4.1823, käsitelty 16.6.1823, PTA Eb 265, KA; tuomiok. 20.8.1823, PTA Cd 12, KA.

4. I. Salonen (1930) *Henrik Renqvist I*, Helsinki: Otava, esim. 86–91, 95–97; K. Pirinen (2003) *Henrik Renqvist – pappi ja herätysjohtaja. Oikeushistoriallinen näkökulma*, Helsinki: Otava, 26–29, 32, 42, 124, 157; Hartikainen (2005) 42–43; Renqvist J. Fr. Berghille 14.8.1824 ja 2.2.1828, Henrik Renqvistin arkisto (RA), KA.

5. Renqvist J. Fr. Berghille 14.8.1824, 2.2.1828, 24.5.1833, RA, KA; H. Renqvist (1827) *Lybykäinen itse-koettelemuxen ja parannuxen neuvo*, Turku, 6–39.

6. M. Tervonen (2004): *Totenapitämisestä koettuun: Usko-käsité Henrik Renqvistin soteriologiassa*, Joensuun yliopiston teologisia julkaisuja 10, 160, 228–229, 260–262; Renqvist (1827) 7, 31–32; käsik. ”Neuvoja heränneille”, RA, KA.

7. Tuomiok. 20.8.1823, PTA Cd 12, KA; Kiljander tuomiokapitulille 11. ja 22.4.1823, käsitelty 16.6.1823, PTA Eb 265, KA; Kiteen syys- ja talvikäräjät 1819–1831, renovoidut tuomiokirjat (RT) KO a 24–33, 35–43, KA.

lisellä käymisen ja lukemisen, todennäköisesti myös pidättäytymisen karkeuksista ja omaisuuden tavoittelusta.

Yhdenmukaisuuden paineet

On säilynyt kaksi lähdetä, joissa räähkyläläisten ei-heränneiden näkemys herätyksestä pääsee kuuluviin. Ensimmäinen on kappalaisen tuomiokapituliin kirjoittama kirje, jossa kuvataan kinkereiden jälkeistä keskustelua Oravisalossa helmikuussa 1823 sekä saman vuoden huhtikuussa uudestaan Oravisalossa pidettyä kokousta, jonka yhteydessä käsiteltiin muun muassa sitä, min-kälaisia heränneiden kokoontumiset olivat. Toinen on pitäjänkokouksen pöytäkirja elokuulta 1823. Kokouksessa oli läsnä luonnollisesti muitakin kuin oravisalolaisia. Molemmat ovat Rääkkylän kappalaisen kirjoittamia, joten hän paitsi vaikutti vahvasti keskustelun kulkuun, myös saattoi jättää jotain kirjaamatta. Tuomiokapituliin lähetyksestä kirjeestä käy kiistatta ilmi, että kappalaisen tavoitteena oli saada herätys loppumaan Rääkkylästä.⁸

Helmikuisilla kinkereillä asian puheeksi ottaneet isännät kertoivat, että heränneet kokoontuivat suurina laumoina eräänlaisiin jumalanpalveluksiin, jotka poikkesivat tavallisesta hartaudenharjoituksesta. Isännät eivät uskoneet, että näistä kokoontumisista seuraisi mitään hyvää. Kokoontumisia oli useamman kerran viikossa ja ne kestivät aamuyön tunneille. Heränneet laiminlöivät töitään eivätkä olleet kuuliaisina vanhemmilleen ja isäntävililleen. Muita kohtaan he osoittivat ylenkatsetta ja joskus hyökkävyttäkin, eivätkä vastanneet tervehdyksiin. He erottautuivat muista kutsumalla itseään heränneiksi tai kääntyneiksi. Lisäksi heidän epäiltiin harjoittavan epäsiiveyttä.⁹

Oravisalolaisten isäntien väitteet olivat hyvin yleisiä herätysliikkeisiin kohdistettuja syytöksiä. Tarkoituksena saattoi olla herättää viranomaisten huomio vetoamalla siihen, että yhteiskunnan perustana olevaa huoneentaulun järjestystä rikottiin.¹⁰ Voi olla, että oravisalolaisiakin harmitti heränneiden käytöksessä enemmän se, että nämä pitivät itseään muita parempina, kuin se,

että heränneet irrottautuivat perinteisistä velvollisuuksista.

Kun kinkereillä käsiteltiin heränneiden kokoontumisia, kävi ilmi, että varsin monet olivat nähneet mitä niissä tapahtui, vaikka eivät ymmärtäneet mistä oli kyse. Kappalaiselle kerrottiin heränneiden tavasta rukoilla polvillaan tai kumarruksissa omin sanoin ja samoja sanoja toistaen sekä huokaillen. Eri-tyisesti huomiota kiinnittivät hurmokselliset ilmiöt kokouksissa: ihmiset pyörtyilivät ja huudahtelivat, ja jotkut tekivät omituisia asioita. Kappalainen Mårten Kiljander ei kirjoittanut kaikkia edes muistiin, koska ei mielestään voinut selvittää, olivatko kokemukset oikeita vain teeskenneltyjä.¹¹ Joka tapauksessa heränneiden tavat selvästi oudoksuttivat ja ehkä naurattivatkin kyläläisiä niin, että niistä kerrottiin juttuja.

Pitäjäkokouksessa elokuussa 1823 kappalainen otti esille ehtoollisella käymisen ja pyysi seurakuntalaisiaan pohtimaan vuosittaisen viinimaksun nostamista, mikäli oli mahdollista käydä ehtoollisella niin usein kuin halusi. Pöytäkirjan mukaan seurakuntalaiset sanoivat yli kaksi tai kolme kertaa vuodessa ehtoollisella käyvien syyllistyvän lahkolaisten temppuihin ja erottautumiseen. He halusivat, että useammat käynnit Herran pöydässä kiellettäisiin. Samassa yhteydessä jälleen valitettiin heränneiden kuuliaisuuden puutteesta ja laiskuudesta. Nyt ilmeisesti kappalainen joutui hillitsemään kokousväkeä toteamalla, että ilman laillisia syitä ketään ei voida sulkea ehtoolliselta. Kappelin asukkaat ehdottivat sitten varsin tuntuvaa lisämaksua niille, jotka kävivät usein ehtoollisella. Paikalla olleet kaksi herännyttä vaativat kohtuullisempaa maksua, mutta kappalainen keskeytti keskustelun, koska se alkoi käydä osapuolten väliseksi riitelyksi.¹²

Kappalainen selvästi jonkin verran johdatteli kokousväkeä tuomalla esiin taloudelliset näkökohdat näennäisen puolueettomasti. Hänellä oli myös mahdollisuus korostaa kommenttien jyrkkyyttä pöytäkirjassa. Toisaalta lähteissä annetaan ajalle tyyppillisten epämääräisten ilmaisujen avulla ymmärtää, että kansanjoukko olisi ollut jotenkin yksimielinen tuomioissaan ja väit-

teissään. On mahdollista, että pöytäkirjoihin kirjatut kommentit ja näkökohdat olivat muutaman kovaäänisen tai arvovaltaisen isännän mielipiteitä. Selville ei käy, mitä mieltä olivat ne, jotka vaikenivat tai jotka eivät saaneet olla paikalla. On myös mahdollista sanoa, oliko kokouksen kiihtyneissä lahkolaisuuden vastustajissa enemmän oravisalolaisia vai muiden Rääkkylän kylien asukkaita. Silti lahkolaisuutta kohtaan tunnettu epäluulo ja inho lienee ollut todellista rääkkyläisten talollismiesten joukossa.

Oravisalon heränneet aiheuttivat siis närkästystä naapureissaan, koska heidän katsottiin asettuneen perinteisten hierarkkisten ihmissuhteiden ulkopuolelle ja määritelleen normeja omalla tavallaan. Renqvistin opetuksen laki- ja kontrollihenki ei näy millään tavalla siinä, miten ulkopuoliset Rääkkylässä ihmettelivät herätystä. Koke-musta siitä, että heränneet olivat kuriton ja hankala joukko, lisäsi epäilemättä se, että näkyvimpien ehtoollisliikkeen jäsenten joukossa oli muutamia henkilöitä, joilla oli ti-lilläään aviottomia lapsia tai jotka tunnettiin riitapukareina. Itse asiassa yksi heränneistä, Martti Lappalainen oli aiemmin käräjäo-lynt sekä kinkereillä heränneistä valittaneen kylänmies Niilo Makkosen että heränneiden kokouksesta kappalaiselle raportoineen Antti Ikosen kanssa.¹³ Näin syntyneiden ris-tiriitojen taustalla saattoi olla vanhoja kau-noja ja henkilökohtaisia syitä.

Naapurisovun ylläpitoa pidettiin 1820-lu-vun Rääkkylässä tärkeänä, mikä kertoo osaltaan tietyn yhdenmukaisuuden vaati-muksesta. Riitelijöitä ja normien rikkojia toki oli, mutta sillä tavalla ei kerätty arvostusta ja luottamusta muilta kyläläisiltä. Ai-nakaan niitä, jotka alinomaa yrittivät kärä-jöimällä saada joitain etuja itselleen, ei har-voja poikkeuksia lukuun ottamatta pyydetty luottamustehtäviin sulhasen puhemie-heksi tai lapsen kummiksi.¹⁴ Haluttiin, että kaikki mukautuisivat niihin tapoihin ja käy-täntöihin, jotka säätelivät resurssien jakoa, ja tyytyisivät osaansa.

Salavuoteudesta kiinni jääneet rääkkylä-läiset saivat hyvin harvoin rangaistuksia oi-keudessa, mutta erityisesti aviottomista äi-deistä tehtiin kyllä merkintä kirkonkirjoihin.

Salavuoteus ei kuitenkaan ollut kansan hy-väksymä avioliiton esiaste, vaan parit pää-tyivät harvoin naimisiin. Aviottoman lapsen saaneet äidit jäivät yleensä naimattomiksi, mikä kertoo siitä, että vaimon toivottiin ole-van maineeltaan tahraton. Niissä tapauksis-sa, joissa salavuoteuden miesosapuoli il-moitettiin ja merkittiin kirkonkirjoihin, myös miehellä oli vaikeuksia avioitua. Vaikka avioton syntyvyys nousi Oravisalossa Rääk-kylän keskiarvoa korkeammalle, seitsemän kuukauden sisällä vihkimisestä syntyneet lapsetkin olivat harvinaisia. Kaikki merkit viittaavat siis siihen, että avioliittoa edeltä-vää yhdessäoloa ei enää pidetty kunnialli-sena. Tämä oli kehitystä, jota tapahtui sa-moihin aikoihin myös muualla Suomessa ja Pohjoismaissa.¹⁵

Tällainen oli siis rääkkyläisten – tosin ehkä enemmän talollisten – arvomaailma ja normisto: kullakin oli paikkansa ja osansa. Kunnialliset ihmiset eivät pahasti riidelleet eivätkä hankkineet itselleen merkintöjä kir-konkirjoihin. Vähemmän kunniallisiakin ihmisiä kyllä oli, ja heränneet tuntuivat kai-kin tavoin lukeutuvan heihin.

Vapaana omassa yhteisössä

Tunsivatko heränneet sitten itse murtautu-neensa joistain yhteisön velvollisuuksista tai

8. Kiljander tuomiokapitulille 11.4.1823, käs. 16.6.1823, PTA Eb 265, KA; pit. kok. ptk. 17.8.1823, RSA II Ca 1, JoMA.

9. Kiljander tuomiokapitulille 11.4.1823, käs. 16.6.1823, PTA Eb 265.

10. Hartikainen (2005) 206–207; Tom Ericsson & Börje Harnesk (1994) *Präster, predikare och profeter. Lä-seriet i övre Norrland 1800–1850*, Gideå: Vildros, 149–150.

11. Kiljander tuomiokapitulille 11.4.1823, käs. 16.6.1823, PTA Eb 265.

12. Pit. kok. ptk. 17.8.1823, RSA II Ca 1, JoMA.

13. Mm. rippik. 1817–1838, RSA I Aa 5–6, JoMA; las-tenk. 1808–1835, RSA I Ab 2, JoMA; Kiteen talvikäräjät 1816, § 84, 183, syyskäräjät 1816, § 250, 263, talvik. 1819, § 166 syysk. 1826 § 142 RT KO a 21, 24, 33 KA.

14. Kiteen syys- ja talvikäräjät 1819–1831, RT KO a 24–33, 35–43, KA; kastettujen ja vihittyjen luettelot 1824–1840, RSA I C 1–2, JoMA.

15. Kastettujen ja vihittyjen luettelot 1824–1840, RSA I C 1–2, JoMA; rippik. 1817–1838, RSA Aa 5–6, JoMA; Marie Lindstedt Cronberg (1997) *Synd och skam: Ogifta mödrar på svensk landsbygd*. Historiska institutionen, Lunds universitet, 179–182; A. Heikkinen (1997) *Kir-veskansan murros: Elämää Kubmossa koettelemusten vuosina 1830-luvulla*. Helsinki: Yliopistopaino, 149.

pakoista? Hierarkkisessa yhteiskunnassa, jossa velvollisuudet ja oikeudet riippuivat paljon yksilön asemasta, keskeistä tässä kysymyksessä on heränneiden sosiaalinen asema. Ehtoollisliikkeeseen laskettavista 28 nuoresta aikuisesta 18 oli naisia. Naimattomia heränneistä oli 13 eli hiukan alle puolet. Naimisissa olevissa oli seitsemän avioparia ja kaksi vaimoa, joiden miehet eivät osallistuneet herätykseen.¹⁶

Yhteiskunnalliselta asemaltaan heränneet olivat pitkälti tilattomia. Heistä 12 oli vanhempiensa luona asuvia talollisen poikia, tyttäriä tai miniöitä, palkollisia seitsemän, samoin loisia ja torppareita yhteensä seitsemän sekä yksi lampuotipariskunta. Verratuna koko kylän sosiaalisen jakautumaan talolliset olivat hiukan aliedustettuina ja palkolliset selvästi yliedustettuina. Palkollisten suuri osuus selittyy osittain ikäryhmällä. Kyse oli naimattomista rengeistä ja piiosta, joista avioituttuaan tuli loisia tai parhaassa tapauksessa torppareita. Toisaalta nuoruus vaikutti myös talollisten ryhmää suurentavasti. Nuoremmat, naimattomat veljet ja sisaret saattoivat asua isänsä tai veljensä talossa. Avioituminen merkitsi talollisen tyttärille yleensä välitöntä muuttoa ja siirtymistä sulhasen sosiaaliryhmään, mikäli morsiamella oli veljiä. Talollisen pojat sen sijaan saattoivat saada asua avioituttuaankin kotitilallaan, mutta joutua myöhemmin kotitalouden kasvaessa tilattomiksi. Osa heränneistä talollispojista oli nuorempia poikia. Kaikkiaan heistä kaksi pariskuntaa ja yksi mies joutuivat myöhemmin 1820-luvulla tai 1830-luvun alussa torppareiksi tai loisiksi. Sosiaalisen aseman laskun koki myös ainaakin kaksi herännyttä talollisen tytärtä.¹⁷

Näille isän- ja isäntävallan alaisille lapsille, työntekijöille ja vaimoille saattoi hyvin olla vapauttavan tuntuista päästä lähtemään pois kotoa seuroihin tai ehtoolliselle. Kyse oli silloin omasta päätöksestä, ei käskystä mennä työhön esimerkiksi viljelyksille tai perheen yhteisestä kirkossa käymisestä. Toki muitakin tilaisuuksia varmasti oli, kuten talkoita tai huutokauppoja, mutta ne olivat satunnaisempia ja harvinaisempia.

Oravisalo oli myös kylä, jossa tilattomien mahdollisuudet sosiaaliseen nousuun kävi-

vät yhä heikommiksi samalla, kun tilallisen nuorempien lasten todennäköisyys joutua pois tilallisten ryhmästä kasvoi. Väestö kasvoi, eivätkä viljelymenetelmät mahdollistaneet viljelysten tai tuotannon lisäämistä samaan tahtiin. Tarpeeksi vanhasta, kaskeamiseen soveltuvasta metsästä oli nimittäin pulaa, mutta toisaalta karjan määrää ei pystytty nopeasti lisäämään peltoviljelyn edellyttämällä tavalla, koska niittyjä ei ollut tarpeeksi. Siirtymää kaskitaloudesta peltoviljelyyn lienee hidastanut myös juuri 1820-luvulla käynnissä ollut isojako.¹⁸

Kun viljelyn laajentaminen ei ollut aina mahdollista, tiloja ei voitu jatkuvasti jakaa. Niinpä heränneille nuorille miehille, joista osa oli perheellisiä ja joista lähes kaikille oli epätodennäköistä tai hyvin kaukaista päästä isännän arvostettuun asemaan, toiminta herätyksen aktiivina saattoi tarjota kompensointiä sille, etteivät he voineet osallistua pitäjän tai kylän päätöksentekoon. He pääsivät esittämään kritiikkiä muita kohtaan ja jollain tasolla johtamaan toimintaa. Oravisalon heränneet eivät tiettävästi järjestäytyneet eivätkä ilmeisesti muodostaneet mitään kovin kiinteää ja selkeärajaista ryhmää. Kuitenkin joidenkin aktiivisuutta tarvittiin hartauskokousten johtamiseen ja kirjeen lähettämiseen tuomiokapituliin. Nämä aktiivikenties myös nauttivat ainakin hetkellisesti toisten heränneiden arvostusta.

Henrik Renqvistin opetus mahdollisti vapautumisen myös muulla tasolla. Uskonnollisille merkitysjärjestelmille on Clifford Geertzin mukaan olennaista, että ne auttavat ihmisiä ymmärtämään ja käsittelemään näköpiirissä olevia tilanteita antamalla asioille merkityksiä. Charles Y. Glock ja Rodney Stark ovat myös kiinnittäneet huomiota uskonnon voimaan tehdä ihmisiä tyytyväiseksi muuttamatta olosuhteita muuten kuin symbolisesti, merkitysten tasolla.¹⁹ Oravisalonkaan herätyksessä tuskin oli tärkeää pelkästään se, mitä tapahtui konkreettisissa sosiaalisissa suhteissa, vaan myös se, miten sosiaalinen ja aineellinen todellisuus tulkittiin.

Henrik Renqvist ja hänen seuraajansa määrittivät hyvän ja pahan aiemmasta poikkeavalla tavalla. Tapakristillisyyttä oli

syntiä, sen sijaan oikea kääntymys merkitsi pääsyä pelastukseen. Sitoutuminen renqvistiläiseen pyhityselämään saattoi olla velvoittavaa, mutta se tarjosi samalla mahdollisuuden irrottautua monista sosiaalisista säännöistä ja odotuksista. Rikkauden, menestyksen ja ihmisten suosion tavoittelu oli väärin, siispä ne, jotka eivät siinä onnistuneet, olivat erityisen hyveellisiä. Tappio kääntyi näin voitoksi. Periaatteessa piti olla kohtelias ja kuuliainen itseään ylempiä kohtaan, mutta mikäli se oli ristiriidassa uskonnon velvoitteiden kanssa, normeista saattoi olla välittämättä.²⁰ Samalla tavalla entiset suuret synnit, kuten salavuoteus, saattoivat muuttua suhteellisesti pienemmiksi, kun välinpitämättömyys nostettiin synneistä suurimmaksi. Kylä- tai pitäjäyhteisössä hyljeksityt saivat näin piirin, jossa he olivat yhdenveroisia muiden kanssa.

Kyse ei kuitenkaan ole siitä, että Oravisalon heränneet olisivat olleet jonkinlaisia opportunisteja, jotka etsivät vain tilaisuutta sosiaaliseen nousuun ja kompensatioon. Varmasti suurimmalle osalle heistä herätys oli aito uskonnollinen kokemus, jota he eivät kuvanneet itsekään millään muulla kuin uskonnollisilla käsitteillä. Herätyksen uskonnollisuutta korostaa myös se, että mikäli heränneiden maailma muuttui merkitysten tasolla, mistä lähteet kertovat vain epäsuorasti, keskeinen väline ajattelun muutoksessa oli pelastuskäsitys.

On silti mahdollista tutkia, mitkä tekijät vaikuttavat yksilön uskonnollisessa herätyksessä. Lewis R. Rambo on kuvannut kääntymystä eli konversiota tapahtumaksi, joka on useiden eri vuorovaikutuksessa olevien tekijöiden summa. Siihen vaikuttavat muun muassa ympäröivät olosuhteet, kääntyvän toiveet ja odotukset, läheisten mielipiteet sekä tarjolla olevan uskonnon ymmärrettävyys ja saatavuus. Charles Y. Glock ja Rodney Stark sen sijaan ovat rinnastaneet uskonnolliset liikkeet muihin sosiaalisiin liikkeisiin siinä, että niidenkin taustalla on jokin yleinen tai yksityinen ongelma tai puutostila. Tilanteissa, joissa useat yksilöt yhtä aikaa kokevat joko taloudellisten resurssien, sosiaalisen arvostuksen, hyvinvoinnin, moraalien tai mielekkään arvojärjestelmän puu-

tetta, ollaan valmiita ottamaan vastauksia sieltä, mistä niitä sattuu olemaan tarjolla.²¹

Oravisalon oloihin Rambon, Glockin ja Starkin malleja voisi soveltaa niin, että epävarmassa tai muista riippuvaisessa elämäntilanteessa elävälle, kuten tilattomalle tai talollisen nuoremmalle lapselle, saattoi herätä kiinnostus spontaania, säännöllisiä omia kokoontumisia järjestävää liikettä kohtaan helpommin kuin sellaiselle, joka oli korkealla kappeliseurakunnan hierarkiassa. Jos jotkut liikkeen piirteet, joko sen korostukset tai toimintatavat, tuntuivat ratkaisevan niitä ongelmia, joita yksilöllä oli, hän kiinnostui näistä piirteistä ja hänen oli helpompi ymmärtää ne. Niille, jotka tulivat mukaan myöhemmin, renqvistiläisen pelastuskäsityksen soveltaminen omaan elämäntilanteeseen oli luultavasti helpompaa. Samankaltaisessa tilanteessa elävät, aiemmin heränneet henkilöt olivat jo valmiiksi poimineet ja tulkinneet ne yksityiskohdat, jotka tekivät mahdolliseksi oman aseman symbolisen muuttamisen.

Kaikki samoista ongelmista kärsineet eivät kuitenkaan tempautuneet herätykseen mukaan. Syynä erilaisiin reaktioihin olivat luultavasti lukuisat henkilökohtaiset, psyykkiset ja älylliset tekijät. Ei pidä myöskään aliarvioida ihmissuhteiden vaikutusta siihen, kuka heräsi ja kuka ei. Uskonnollinen herätys ei ole automaatti, vaan monisyinen yksilöllinen prosessi.

16. Rippik. 1817–1827, RSA I Aa 5, JoMA.

17. Rippik. 1817–1827, RSA I Aa 5, JoMA; Oravisalon henkikirja 1825, Kuopion lääninhallituksen konttorin arkisto (KLHko) Hb 17, JoMA.

18. Oravisalon henkikirjat 1820, 1825, 1830 KLHko Hb 12, 17,22, JoMA; katselmuspöytäkirjat 1821–1834 Ilomantsin kihlakunnan kruununvoudin arkisto (IKA) Cb 12–13, JoMA; Karta beskrifning 1817 ja Delnings instrument 1826, Oravisalon isojakoasiakirjat, Pohjois-Karjalan läänin maanmittausarkisto (PKM), Maanmittauslaitoksen arkisto (MML).

19. C. Geertz (1973) *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, New York: Basic Books, 99–101; C. Y. Glock & R. Stark (1971) *Religion and Society in Tension*, Berkeley: University of California, 250.

20. Renqvist (1827) 7, käsik. ”Neuvoja heränneille”, RA, KA; Pirinen (2003) 157 (liite 1).

21. L. R. Rambo (1993) *Understanding Religious Conversion*, Yale University Press, 7–10, 14–66; Glock & Stark (1971) 246–249.

Uhka isänvallalle?

Aikalaiset väittivät usein, että uskonnolliset liikkeet pirstoivat perheitä ja nostivat sekä lapsia että palkollisia vanhempiaan tai isäntäväkeään vastaan. Monet tutkijat ovat kuitenkin varoittaneet liioittelemasta herätysliikkeiden radikaalia vaikutusta. Esimerkiksi Suomessa Pekka Raittila on huomauttanut, että herätyksiin liittyttiin etupäässä perheittäin etenkin kansan keskuudessa. Vastaavaa on dokumentoitu useiden eri herätysten parissa Pohjoismaissa. Pietistinen ihanne olikin, että perheenpää vastaisi perheensä sielun tilasta.²² Tässä mielessä herätysliikkeet eivät näytä olleen kovin vallankumouksellisia.

Merkitsikö Oravisalon heränneille herätyskapinaa vanhempia tai muuta kotiväkeä vastaan? Ehtoollisliikkeen jäsenten ikärakenne voisi sopia tähän oletukseen, samoin ajatus siitä, että liikkeen jäsenyys mahdollisti pienen piirin arvostuksen. Kun tarkastellaan sitä, millaisissa kotitalouksissa heränneet elivät, näkemys herätyksen perheitä hajottavasta vaikutuksesta ei kuitenkaan saa tukea.

Suurin osa niistä vanhemmista, joiden samassa taloudessa asuvia lapsia yksin tai puolisoineen oli mukana herätysliikkeessä, todennäköisesti vähintäänkin hyväksyi herätysliikkeen. Osassa taloista oli pidetty seuroja konventikkeliliikkeen aikana, mikä luultavasti ei olisi ollut ainakaan toistuvasti mahdollista ilman isännän hyväksyntää. Lisäksi lähes kaikki näistä vanhemmista kävivät kolme kertaa vuodessa ehtoollisella. Kun ottaa huomioon, että ennen vuotta 1822 Rääkkylän rippikirjassa ei kenelläkään ollut kolmea vuosittaista ehtoollismerkintää, näyttää todennäköiseltä, että nämä henkilöt halusivat käydä ehtoollisella niin monta kertaa kuin se oli mahdollista ilman lisämaksua ja leimautumista lahkolaiseksi. Ainoa selvä tapaus, jossa vanhempien kanssa jouduttiin ristiriitaan, oli Liisa Makkosen perhe. Liisa oli naimaton talollisen tytär, joka tosin oli saanut aviottoman lapsen. Hänen isänsä oli kylänmies Niilo Makkonen, joka oli mukana valittamassa heränneiden kokoontumisista.²³

Vanhempien hyväksyvä suhtautuminen

herätykseen ei kuitenkaan merkinnyt koko kotitalouden yhteistä herätysuskonnollisuutta. Monilla heränneillä oli nimittäin sisaruksia, jotka kävivät ehtoollisella joko normaalisti tai jopa vähemmän kuin kaksi kertaa vuodessa.²⁴ Mitään tietoa ei ole siitä, että tunnelma silti olisi näissä perheissä kiristynyt herätyksen vuoksi tai että esimerkiksi jakaantuminen eri kotitalouksiin olisi saanut herätyksestä lisävauhtia. Tapauksia ei tosin ole kaiken kaikkiaan kovin monta.

Ne heränneet, jotka olivat palkollisia, loisia tai torppareita, elivät enimmäkseen tiloilla, joilla asui muitakin heränneitä tai joilla oli pidetty seuroja. Rippikirjaan merkitsemisen käytännön muuttumisen vuoksi on kuitenkin monessa tapauksessa epäselvää, hakeutuivatko heränneet palkolliset ja loisit tietyille tiloille vasta herätyksensä jälkeen vai olivatko he asuneet siellä jo aiemmin.²⁵ Jos ehtoollisliikkeen jäseniin todella yleisesti kohdistettiin voimakkaita epäluuloja etenkin työntekijöinä, on hyvin luonnollista, että muihin taloihin oli vaikea päästä töihin. Näyttää kuitenkin siltä, että mahdolliset ennakkoluulot eivät olleet kaiken läpäiseviä eivätkä ainakaan pitkäaikaisia.

Kummisuhteiden tarkastelu tarjoaa laajimman aineiston oravisalolaisten välisistä suhteista. Ei ole itsestään selvää, että kummin tehtävään suhtauduttiin sillä vakavuudella ja vaivannäöllä, jota kirkkolaki edellytti. Kastettujen luettelot kuitenkin osoittavat, ettei kaikkein helpoimpiin ratkaisuihin turvauttu ainakaan säännöllisesti. Ei siis käytetty pelkästään oman tilan väkeä tai samoja kummeja samana päivänä kastetuille lapsille. Jonkin verran vaivaa oltiin ilmeisesti valmiita näkemään sopivan kummin löytämiseksi. Heränneet näyttävät kelvanneen varsin laajasti muiden kyläläisten kummeiksi, samoin heidän lastensa kummeina oli paljon muitakin kuin heränneitä. Ilmeisesti heränneitä ei siis suljettu sosiaalisten suhteiden ulkopuolelle. Aviopuolison löytämisessä tosin monilla heränneillä oli ongelmia, mutta vain yksi naimattomista ehtoollisliikkeen jäsenistä avioitui samanhenkisen puolison kanssa.²⁶

Lisäksi voi kysyä, mikä todella oli perheenpään valta räähkyläläisessä kotitaloudessa. Oravisalon tilattomat elivät pääasias-
sa ydinperheissä, jotka koostuivat ainoas-
taan vanhemmista ja muutamista alaikäisistä lapsista. Talolliskotitaloudet sen sijaan olivat hyvin monenlaisia. Oli talouksia, joissa leskiemäntä tai -isäntä asui avioituneen poikansa tai poikiensa kanssa. Oli talouksia, joissa molemmat vanhemmat olivat vielä elossa, mutta jättäneet isännyyden jo vanhimmalle pojalle. Oli kotivävyjä ja oli orpopoikia, jotka syrjäyttivät setänsä talon hallinnasta tultuaan täysi-ikäisiksi. Jotkut veljekset elivät ainakin muodollisesti yhdessä suuressa kotitaloudessa, toiset taas erosivat omaan talouteen, jos se vain suinkin oli mahdollista.²⁷

Etenkin veljesten kesken isännöisyys oli pitkälti osakkuusluontoista. Vaikka virallisesti tilalla oli vain yksi isäntä, kullakin perheenpäällä oli paitsi oikeus osuuteen tilan tuotosta myös sananvaltaa päätöksenteossa. Jos perhe koostui isästä ja avioituneista pojista, isä lienee ollut autoritäärisempi tilan johtaja.²⁸ Sen lisäksi, että isäntä oli vastuussa maksujen ja velvoitteiden suorittamisesta, hänen periaatteessa piti myös huolehtia, että talon väki täytti kristilliset velvollisuutensa. Pentti Laasonen on arvioinut, että pohjoiskarjalaiset isännät eivät juuri pitäneet kotihartauksia 1700- ja 1800-luvulla. Jos vertaa rippikirjassa isännän tai isäntäpariskunnan ehtoollisella käyntiä muun talonväen rippimerkintöihin, huomaa, että ne eivät noudattaneet samaa mallia. Erityisesti sisarukset, palkolliset ja loiset kävivät ehtoollisella aivan omaan tahtiinsa, joskus myös lapset mahdollisine perheineen.²⁹ Ei siis ollut itsestään selvää eikä edes tavallista, että muu talonväki noudatti isäntänsä esimerkkiä kirkollisten velvollisuuksien suorittamisessa. Tämä viittaa siihen, että joko ei pidetty isännän tehtävänä valvoa ainakaan kovin tarkasti taloutensa aikuisten jäsenten suhdetta kirkkoon, tai sitten talonväen velvollisuudeksi ei katsottu mukautua isäntänsä tapoihin.

Sen sijaan oli lähes säännönmukaista, että aviopuolisot osallistuivat yhtä aikaa ehtoolliselle. Tästä jotkut Oravisalon herän-

neet tekivät poikkeuksen. Kaksi vaimoa osallistui ehtoollisliikkeeseen ilman miehiään, jotka puolestaan olivat koko ajan käyneet ehtoollisella harvakseltaan. Lisäksi kahden naimisissa olleen ehtoollisliikkeeseen kuuluneen naisen puolisoista on merkintöjen monitulkintaisuuden vuoksi vaikea sanoa, kuuluivatko nämä ollenkaan liikkeeseen.³⁰ Ruotsissa Märten Landahlin johtaman herätyksen yhteydessä vaimojen itsenäinen ehtoollisella käyminen herätti yleistä paheksuntaa.³¹ Vaikka Räähkylässä asiaa ei lähteiden mukaan kertaakaan nostettu puheenaiheeksi, se oli kuitenkin selvä poikkeama normista.

Toisaalta ehtoollisliikkeessä oli myös miehiä, jotka eivät pakottaneet vaimojaan mukanaan ehtoolliselle. Näin kävi ehtoollisliikkeen hiipuesssa 1830-luvun vaihteessa, kun Samuli Lievonen ja Matti Sallinen jatkoivat aktiivisuuttaan pidempään kuin puolisonsa. On mahdollista, että Samuli Lievosen puoliso Kirsti Hartikainen ja Matti Sal-

22. P. Raittila (1985) 'Talonpoika kirkollisessa yhteinäiskulttuurissa. Herätysliikkeet' teoksessa *Sukupolvien perintö 2. Talonpoikauskulttuurin kasvu*, Helsinki: Kirjayhtymä, 340–341; H. Sanders (1995) *Bondvækkelse og sekularisering. En protestantisk folkelig kultur i Danmark og Sverige 1820–1850*, Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet, 172–182; M. Wallenberg Bondesson (2003) *Religiösa konflikter i norra Hälsingland 1630–1800*, Acta Universitatis Stockholmiensis, 202–207; C. Wejryd (2002) *Läsarna som brände böcker. Erik Jansson och erikjansarna i 1840-talets Sverige*, Uppsala: Svenska Kyrkohistoriska föreningen, 71–75.

23. Rippik. 1817–1827, RSA I Aa 5, JoMA; Kiljander tuomiokapitulille 11.4.1823, käs. 16.6.1823 PTA Eb 256, KA.

24. Rippik. 1817–1827, RSA I Aa 5, JoMA.

25. Rippik. 1817–1827, RSA I Aa 5, JoMA.

26. Rippik. 1817–1827, RSA I Aa 5, JoMA; Kiljander tuomiokapitulille 11.4.1823, käs. 16.6.1823 PTA Eb 256, KA; vihittyjen ja kastettujen luettelot 1824–1840, RSA I C 1–2, JoMA.

27. Oravisalon henkikirjat 1820, 1825, 1830 KLHko Hb 12, 17, 22, JoMA; katselmuspöytäkirjat 1821–1834 IKA Cb 12–13, JoMA.

28. K. Piha (1964) *Suurperhe karjalaisessa työyhteisössä: Karjalainen suurperhe sosiaaliantropologian ja sosiaalipsykologian valossa*. Turun yliopiston sosiologian laitos, 80.

29. P. Laasonen (1971) *Vanhan kirkollisuuden bajaaminen Pohjois-Karjalassa*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 37; rippik. 1817–27, RSA I Aa 5, JoMA.

30. Rippik. 1817–1827, RSA I Aa 5, JoMA.

31. Sanders (1995), 192–193.

lisen puoliso Anna Kettunen olivatkin aluksi liikkeessä mukana enemmän vaimoina kuin oman uskonratkaisunsa pohjalta. Silloin tulkinta kävisi yksiin Irma Sulkusen oletuksen kanssa siitä, että herätys alkoi kollektiivisena ja alkoi vasta sitten vahvistaa yksilöllisyyttä.³² Herätys oli luultavasti tunnekokemus, jonka jälkeen vasta entiset käsitteet ja tavat saattoivat murentua, ja nekin vain osittain. On myös otettava huomioon, että patriarkalisessakin järjestelmässä vaimon liikkumavara riippui paljon myös sekä miehen että vaimon halusta ja kyvystä pitää isänvallasta kiinni.

Heränneistä yhdeksän avioitui 1820- tai 1830-luvulla. Jotkut heistä saivat puolisonsa mukaan ehtoollispöytänsä, jotkut kävivät puolisoaan useammin, ja jotkut lopettivat normaalia tiheimmän ehtoollisella käymisensä avioiduttuaan. Miesten ja naisten välillä ei tässä suhteessa ollut muuta eroa, kuin että yksikään naisista ei saanut miestänsä mukautumaan omaan ehtoollisella käymiseensä.³³ Kaikesta päätellen ehtoollisella käyminen oli heränneille ensisijaisesti omantunnon kysymys. Niin tärkeissä kysymyksissä isän- tai isäntävalta asetettiin hetkeksi syrjään.

Heränneiden omassa keskuudessa naiset olivat enimmäkseen taustalla. Miehet toimivat rukousten johtajina ja edustivat heränneitä ulospäin. Naiset saattoivat saada huomiota hurmoskokemustensa ja näyttävän rukoilemisensa takia, mutta he eivät edes sitä kautta saaneet saarnaajan tai opettajan roolia Oravisalon heränneiden keskuudessa, sillä hurmoskokemusten ei mainittu sisältävän unissa saarnaamista, profetointia tai kielillä puhumista.³⁴

Vaikka herätyksen aiheuttamat riidat ja isäntävallan horjuttamiset jäivät harvinaisiksi, osalle heränneistä miehistä ja naisista oli luultavasti vapauttavaa, että he saattoivat lähteä kotoa ja osallistua herätyskokouksiin. Toisaalta oli jokin paikka, mihin mennä ja kokea itsensä tärkeäksi, ja toisaalta herätysuskonnollisuus rohkaisi, suorastaan vaati lähtemään. Kokousten loputtua samaa tarvetta palveli ehtoollisella käyminen. Se oli kuitenkin vähemmän yhteisöllistä ja enemmän mielenosoituksellista. Herätyksen si-

sällä kunnioitettiin omantunnon vapautta ilmeisesti myös aviopuolisoiden välillä. Omantunnon vapaus ja kokoontumisen vapaus olivat siis uudenlaisia vapauksia, joita herätys tarjosi jäsenilleen. Ne eittämättä olivat isäntävallan vastaisia, mutta samalla ne olivat hyvin rajattuja. On myös huomattava, että ne tarjosivat vapautta vain velvoitteen kautta: heränneen oli noudatettava omaantuntoaan ja etsittävä yhteyttä toisiin heränneisiin muista välittämättä.

Vapaus valita itse

Oikeastaan kysymys siitä, oliko herätysuskonnollisuus enemmän vapautta vai pakkoa, on helposti varsin arvottava. Pakko mielletään negatiiviseksi ja vapaus positiiviseksi asiaksi. Mutta pidämmekö pakkona asioita, joiden suorittamisesta tiedämme saavamme itsellemme runsaasti hyötyä? Monille heränneistä rukous, ehtoollisella käyminen ja ylipäänsä heränneen roolin kantaminen merkitsivät paitsi uusia sosiaalisia mahdollisuuksia tässä elämässä, myös mahdollisuutta iankaikkiseen autuuteen. Mikäli tuo mahdollisuus nähtiin pelonsekaisessa tai uhkaavassa valossa, se tietenkin saattoi tuntua pakolta. Muuten heränneet olivat enemmän tai vähemmän itse valinneet tiensä. Kukaan ulkopuolinen ei heitä pakottanut omaksumaan herätyksen ajattelutapoja, korkeintaan aviomies saattoi jonkin verran painostaa. Pikemminkin yleinen mielipide oli herätyksen vastainen.

Entä oliko vapaus tuon ajan ihmiselle myönteinen tai tavoiteltava asia? Ainakaan tuolloin ei vallinnut sellainen yksilönvapauden ja omaperäisyyden ihailu kuin nykyään. Juha Siltalan mukaan herätysten taustalla oli se, että yhteiskunta oli alkanut edellyttää yksilöllisyyttä. Piti tavoitella omaa etua ja rakentaa oman elämän tarinaa. Joillekin tämä kävi liian ahdistavaksi, mikä purkautui helvettinäkyinä ja liikutuksina.³⁵ Oravisalossa heränneet eivät kuitenkaan olleet niitä, jotka olivat vasta saaneet uutta itsemääräämisoikeutta tai vapautta, vaan pitkälti toisista riippuvaisia tilattomia tai sellaisiksi joutuvia. Toisaalta itäsuomalaisessa kylässä kotitalouksilla oli jo ennestään suhteellisen paljon itsemääräämisoikeutta. Resurseista

kilpailtiin toisinaan hyvinkin häikäilemättömästi. Se, että monet pojat erosivat omaan kotitalouteensa vielä vanhempiensa eläessä, kertoo siitä, että vapautta myös tavoiteltiin, vaikka sen pitikin tapahtua sovussa ja ilman tiettyjen sääntöjen rikkomista.

Herätysliikkeiden yhteyttä pakkoon on hahmoteltu myös siten, että on ajateltu niiden levittäneen kansan keskuudessa siveyden ja muiden hyveiden sisäistämistä. Nämä olivat asioita, joita esivalta pyrki edistämään ulkoisella pakolla, rangaistusten uhalla. Oravisalossa heränneet eivät kuitenkaan ryhtyneet esikuviksi tai moraalinvartijoiksi toisin kuin naapurissa ja herätyksen kotipitäjässä Liperissä jossain määrin kävi.³⁶

Herätysuskonnollisuus synnytti heränneen mielessä todennäköisesti joitain sisäisiä pakkoja. Ulkoisesti heränneet kuitenkin vaikuttivat vaarallisilta oman tien kulkijoilta

ja hierarkiaan perustuvan harmonian uhmaajilta. Jossain määrin herätyksessä luultavasti myös kiehtoi sen tarjoama osittainen sosiaalinen vapaus. Heränneille omantunnon vapaus oli tärkeää, sillä vain vapaa mieli saattoi tehdä pelastukselle olennaisen ratkaisun. Vapaus valita oikea tie välittämättä muista pakoista, siinä lienee tiivistettynä herätysuskonnollisuuden ja vapauden suhde. ■

32. Rippik. 1817–1838, RSA I Aa 5–6, JoMA; I. Sulku-nen (1999) *Liisa Eerikintytär ja burmosliikkeet 1700–1800*-luvulla. Helsinki: Gaudeamus, 59.

33. Rippik. 1817–1838, RSA I Aa 5–6, JoMA.

34. Kiljander tuomiokapitulille 11. ja 22.4.1823, käsitelty 16.6.1823, PTA Eb 265, KA

35. J. Siltala (1992) *Suomalainen abdistus: Huoli sie-lun pelastumisesta*. 2. p. Helsinki: Otava, 35, 38.

36. Siltala (1992) 166; Hartikainen (2005) 97, 256–257, 283.